

तर, प्रतिनिधि सभा नै नरहेको अवस्थामा यहाँ विपक्षी दल नहुने भएकोले यो सुविधा समेत यसअघि नै स्वतः काटिइसकेको छ । त्यसैले तत्कालका लागि २ जनाको सुविधा मात्रै घट्टे देखिन्छ ।

त्यस्तै, राष्ट्रिय सभाका विपक्षी दलका नेता, सत्ता पक्षका नेता र सत्ता पक्षको मुख्य सचेतक, विपक्ष दलको प्रमुख सचेतक, सत्ता पक्षको प्रमुख सचेतक र सभापतिले सुविधा पाउँदै आएका थिए । अहिले सत्ता पक्ष र विपक्ष केही नभएकोले यो सुविधा कटौतीको प्रभाव देखिँदैन । हाल कायमै रहेको रहेको भनेको दलको प्रमुख सचेतक भन्ने पद हो । प्रतिनिधि सभा नभए पनि राष्ट्रिय सभा कायमै रहेकोले त्यहाँका प्रमुख सचेतकहरूले स्वकीय सचिवको सुविधा पाउँदै आएका थिए । राष्ट्रिय सभामा अहिले ७ वटा दलको प्रतिनिधित्व छ । यो अवस्थामा उनीहरूले पाउँदै आएको सुविधा खोसिएका छैन ।

यी सबै यार्द ५९ जना अधिकृत र ९ जना उपसचिवको स्तरको सुविधा कटौती भएको छ । दोहोरो सुविधा पाउने व्यवस्था यसअघि पनि नरहेकोले राष्ट्रिय सभाका सात दलका प्रमुख सचेतक र उपाध्यक्षले पाएको अधिकृत स्तरको स्वकीय सचिव सुविधा स्वतः खोजेज हुन्छ ।

यसरी देशी सरकारको यो निर्णयले ५९ जना अधिकृत र ९ जना उपसचिवको दरबन्दी तत्काल कटौती भएको हो ।

नव सञ्चार गृह प्रालि.द्वारा प्रकाशित तथा नव सञ्चार अफसेटमा मुद्रित । कार्यालय : भद्रपुर बस स्टेण्ड पश्चिम, गजुरमुखीटोल, बिर्तामोड (भापा) । फोन नं.: ०२३-५४३८२० । ईमेल : pratidin65@gmail.com । अध्यक्ष : युवराज दाहाल । सम्पादक : इन्द्रसिंह राजवंशी

सम्पादकीय

किसानलाई क्षतिपूर्ति देउ

धानबाली भित्र्याउने बेलामा बेमौसमी रूपमा परेको अविरल वर्षाका कारण देशभर ठूलो परिमाणमा धानबाली नष्ट हुन गएको छ । कतिपय ठाउँमा पाकेको धान काटेर सुकाएको अवस्थामा त अन्य कतिपय ठाउँमा काट्न बाँकी रहे पनि बाढी र वर्षाका कारण जम्मा हुन गएको पानीमा डुबेर भित्र्याउन तयार भएको धानबाली नष्ट हुन गएको हो । वर्षभरिको जीवन धान्नका लागि तयार भएको वर्षबाली यसरी नष्ट हुँदा किसान ठूलो मारमा परेका छन् । रोप्ने बेलामा खडेरीको मार खेपेका किसानहरूलाई बाली थन्क्याउने बेलामा भरीले बर्बाद पारेको छ । रोपेको धानबालीपानीले डुबाउने, कुहाउने र बगाउने गरेपछि किसान यो वर्ष भोकमरीमा पर्ने देखिएको छ ।

धानबाली आफैँमा नेपालको प्रमुख खाद्यान्न बाली हो । यही खाद्यान्न बाली पहाडी इलाकामा बाढी पहिरोका कारण र तराई इलाकामा डुबानका कारण नष्ट हुन गएपछि नेपालमा यो वर्ष खाद्यान्न संकट सिर्जना हुने देखिएको छ । हरेक प्रदेश तथा जिल्लामा धानबाली नष्ट भएको यकिन विवरण संकलन गर्न प्रयास गरिएको पनि देखिएको छ । क्षतिको विवरण संकलनले किसानमा आशाको सञ्चार गराएको छ ।

त्यो हो, सरकारले राहत स्वरूप किसानलाई सहयोग गरोस् भन्ने । सकेमा सरकारले क्षति बेहोरेका किसानलाई क्षतिपूर्ति नै दिलाउने र नसकेमा राहतसम्म भए पनि उपलब्ध गराउने पछ । यसका साथै कृषिमैत्री कार्यक्रम किसानका माँझमा पुर्‍याउन सक्नुपर्छ । यसले मात्र क्षतिका कारण मर्माहत हुन गएका किसानले वर्षभरि खाना जोहो गर्नका लागि सहयोग र संरक्षण दुवै प्राप्त गर्ने छन् । यसका लागि किसानको आर्थिक अवस्था, परिवार संख्या, आयको स्रोत, क्षति भएको धानबालीको यकिन विवरण तथा किसानको वैकल्पिक आर्थिक क्रियाकलापको विवरण सँगसँगै संकलन गरी वर्गीकरण गरेर राहत तथा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरिनुपर्छ । यसले मात्र न्यायपूर्ण वितरणको प्रत्याभूति दिन सक्छ ।

• कृष्णमणि पराजुली

अहिले अप्रत्याशित रूपमा अर्थतन्त्रमा शिथिलता आएको होइन । २०७२ सालको भूकम्प, आर्थिक नाकाबन्दी, कोरोना भाइरस, अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा इन्धनमा भएको मूल्यवृद्धि जस्ता कारणले नेपालको अर्थतन्त्रलाई शिथिल बनाएको हो । भदौ २३ र २४ मा भएको जेनजी आन्दोलनले थप शिथिल बनाउन सहयोग पुर्‍यायो । आन्दोलनबाट महत्वपूर्ण सरकारी कार्यालय, राजनीतिक दलका कार्यालय, नेता तथा व्यवसायीका आवासगृहलगायत अन्य सार्वजनिक तथा निजी सम्पत्तिमा आगजनी तथा तोडफोड गरिए । जसबाट राष्ट्रले ठुलो क्षति बेहोर्नु पर्थ्यो ।

जेनजी आन्दोलनबाट अहिले नयाँ सरकार निर्माण भयो । सरकारको मुख्य एजेन्डा आगामी फागुन २१ गते प्रतिनिधि सभा निर्वाचन गराउनु भए पनि शिथिल हुँदै गएको अर्थतन्त्रलाई सुधार गर्नु पनि जरुरी छ । देशमा भएका भ्रष्टाचार र बेथिति न्यूनीकरण गरेर जनतालाई सुशासन कायम गर्नु पनि सरकारको दायित्व हो । सरकारले निर्वाचनको मिति घोषणा गरे पनि तोकिएको समयमा निर्वाचन हुनेमा शङ्का गर्नेहरू पनि छन् ।

सरकारले गर्ने पुँजीगत खर्च ज्यादै निराशाजनक छ । चालुगत खर्च भने बढ्दो क्रममा छ । असोज महिनासम्मको आँकडा हेर्दा पुँजीगत तर्फ चार प्रतिशत मात्र र चालुतर्फ १९ प्रतिशत खर्च भएको छ । यही गतिमा खर्च हुने हो भने जनताका विकासका अपेक्षा पूरा हुने देखिँदैन । पुँजीगत बजेट न्यून विनियोजन गर्ने त्यही पनि खर्च गर्न नसके अवस्थाले देशको अर्थतन्त्र भन्ने खस्कने सम्भावना देखिन्छ । चालु आर्थिक वर्षमा पुँजीगतमा चार खर्ब सात अर्ब बजेट विनियोजन गरिएको छ भने चालुतर्फ ११ खर्ब ८० अर्ब र वित्तीय व्यवस्थापनमा तीन खर्ब

७५ अर्ब विनियोजन भएको छ । सामान्यतया चालुगत खर्च र वित्तीय व्यवस्थापनमा भएको खर्चलाई उत्पादनमूलक ठानिएको हुँदैन । यही खर्चले हाम्रो अर्थतन्त्रमा प्राथमिकता पाएको छ र पुँजीगत खर्च भने ओभरलमा परेको छ । यसले गर्दा अर्थतन्त्र कमजोर हुने खतरा देखिन्छ ।

राष्ट्रिय बजेटमा सार्वजनिक ऋणभार बढ्दै गएको छ । कुल ऋण करिब २७ खर्ब छ । प्रत्येक नागरिकको थाप्लोमा एक लाख ऋण पुगेको छ । यस कारणले गर्दा वित्तीय व्यवस्थापनमा धेरै बजेट विनियोजन गर्नुपर्ने सरकारलाई बाध्यता पनि छ । ऋणबाट डराइहाल्नुपर्ने नभए पनि उपलब्ध ऋणलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी प्रवाह गर्न नसक्दा अर्थतन्त्रमा जोरिखम थपिँदै गएको छ । सार्वजनिक ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको सीमाभित्र रहे पनि खस्किँदै गएको अर्थतन्त्रमा सतर्क भने हुनु पर्छ ।

सरकारको बजेट निर्माण प्रक्रियामा पनि कमीकमजोरी देखिएका छन् । देशको आर्थिक अवस्था राम्रो भएको अवस्थामा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई बढी जोड दिन सकिने हो । अर्थतन्त्र कमजोर रहेको अवस्थामा सबै सामानको मूल्य एक रूपियै भने जस्तो गरी सामाजिक सुरक्षा भत्ता उपलब्ध गराउँदा आवश्यक नभएकामा पनि प्रवाह भएको छ । जसलाई आवश्यक छ उसलाई मात्र दिनु न्याय सन्नत हुने छ ।

बजेटमा लोकरिझ्याउँका कार्यक्रमले बढी प्राथमिकता पाउँदै आएका छन् । यस्ता कार्यक्रमले अर्थतन्त्रमा योगदान पुर्‍याउनुको सट्टा राज्यलाई दायित्व मात्र थप्ने हुन्छन् । पुँजीगत बजेट खर्च नहुने र अनुत्पादक कार्यक्रमले निस्तरता पाउने प्रणालीको विकासले गर्दा अर्थतन्त्रमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न गएको छ । यस्ता पक्षमा सुधार गरिनु पर्छ ।

अन्तरिम सरकारका अर्थमन्त्रीले अनावश्यक रूपमा बजेटमा समावेश गरिएका टुक्रे आयोजनाको बजेट कटौती गरिदिएका छन् । अनावश्यक दरबन्दी कटौती गरिदिएका छन् भने सभा, सम्मेलन, बैठक जस्ता कार्यक्रम सरकारी भवनमा नै सञ्चालन

गर्नुपर्ने अनिवार्य गरिदिएका छन् । करार तथा ज्यालादारीका कर्मचारीलाई अवकाश दिने निर्णयसमेत भएको छ । यसरी नै अनावश्यक कार्यालय खारेजी, एकआपसमा मिलान तथा कम खर्चिलो बनाउनुपर्ने निर्णय भएको हुँदा अर्थतन्त्रमा सुधारको अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

बैङ्क तथा वित्तीय संस्थामा अनावश्यक रूपमा तरलता थुप्रिएको छ । लगानीयोग्य रकम नै अहिले ११ खर्बभन्दा बढी छ । यो रकमलाई लगानी गर्न सकिएको छैन । बजारमा वस्तुको माग सिर्जना नभएकाले उद्योगी व्यवसायी कर्जा लिन चाहिरहेका छैनन् । प्रत्येक महिना बैङ्कको ब्याजदर घट्दै गए पनि ऋण प्रवाह भएको छैन । केही वर्ष चर्को ब्याज खेपेका उद्योगी व्यवसायी अहिले एकल विन्दुमा ब्याज भर्दा पनि उत्सुक देखिँदैनन् । बैङ्कहरूले निक्षेपकर्तालाई ब्याज भुक्तानी गर्नुपर्ने एकातिर छ भने अर्कोतिर ऋण प्रवाह हुन सकिरहेको छैन । यस कारण बैङ्क तथा वित्तीय संस्था पनि समस्यामा परेका देखिन्छन् । बैङ्क तथा वित्तीय संस्थालाई केही राहत होस् भन्ने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैङ्कले प्रायः प्रत्येक महिना तरलता प्रशोचन गर्ने गरेको छ । कतिपय बैङ्कले दिएको ऋण उठ्न नसकेकाले उनीहरूको एर्निएल बढ्दै गएको छ । यस प्रकारले बैङ्कको अवस्था पनि कमजोर भएको देखिन्छ ।

अर्थतन्त्रको ऐना भनिने सेयर बजार कमजोर बन्दै गएको छ । ३२ सय पुगेको नेप्से २५ सयभन्दा तल भरेको छ । यस्तो स्थिति आउनु भनेको देशमा औद्योगिक वातावरण नहुनुलाई लिन सकिन्छ । अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैङ्क जस्ता केन्द्रीय आर्थिक सन्नतन सरकारात्मक हुँदाहुँदै पनि सेयर बजारमा सुधार आउन नसक्नु भनेको बैङ्क तथा वित्तीय संस्थालगायत समग्र औद्योगिक सन्नतनको अवस्था कमजोर हुनु नै हो ।

यस प्रकारले अर्थतन्त्र शिथिल हुँदाहुँदै पनि केही सकारात्मक सङ्केत भने देखिन्छन् । शिथिल अर्थतन्त्रलाई छिटो उकास्न नसकिए पनि सुधारै गर्न नसकिने भने होइन । अहिले करिब २८ खर्ब विदेशी मुद्रा सञ्चित छ र यसले २० महिनाको आयात

धान्न सक्ने देखिन्छ । विप्रेषणबाट प्राप्त भएको रकम १८ खर्बको हाराहारीमा छ । यो भनेको नेपालको एक वर्षको बजेट बराबर नै हो । शोधनान्तर स्थिति पनि अनुकूल रहेको छ । यसरी अर्थतन्त्रका बाह्य सूचक मजबुत भएकाले सुधार गर्न सकिने ठाउँ रहेको छ । विदेशी मुद्रा सञ्चित राम्रो भए पनि यसलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह गर्न सकिएको छैन । लगानी भएका कतिपय आयोजना पनि लागतजन्य र समयजन्य भएका छन् । यिनीहरूमा सुधार गरिनु पर्छ ।

नेपाल कृषिप्रधान देश हो । ठुलो जनसंख्या कृषिमा निर्भर रहेको छ । कृषि यस्तो पेसा हो जसमा घरका सबै सदस्य संलग्न हुन सक्छन् र सानोतिनो भए पनि कृषिबाट आमदानी गर्न सक्छन् । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान २५ प्रतिशत पुगेको छ । यसले के सङ्केत गर्छ भने कृषि विकासका सम्भावना धेरै छन् । नेपालको भौगोलिक अवस्था कृषिका लागि उपयुक्त भएकाले मल, बिउबिजन, सिँचाइ जस्ता उत्पादनका साधन समयमा नै उपलब्ध गराउन सकियो भने पनि कृषिबाट अर्थतन्त्रलाई ठुलो टेवा मिल्न सक्छ ।

कृषिपछिको आशाको क्षेत्र भनेको उद्योग हो । अहिले औद्योगिक वातावरण खस्किँदै गएको छ । कुल आर्थिक संरचनाको ८० प्रतिशत निजी क्षेत्रको योगदान छ । निजी क्षेत्रमा भएका समस्या सम्बोधन गर्ने हो भने यस क्षेत्रबाट धेरै लाभ लिन सकिन्छ । आन्तरिक उत्पादनमा वृद्धि हुँदा सरकारलाई प्राप्त हुने राजस्वमा वृद्धि हुन जान्छ र राष्ट्रिय ढुकुटी बलियो हुन्छ । यसबाट अर्थतन्त्र बलियो हुन्छ ।

अहिलेको अवस्थामा आशा भनेको अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्र हो । किनभने आयातनिर्यात सन्तुलित छ । विप्रेषणबाट ठुलो रकम प्राप्त हुने गरेको छ । मुख्य समस्या भनेको यो रकमलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न सकिएको छैन । राज्यले यति ठुलो रकमलाई व्यवस्थित गरेर पूर्ण सदुपयोग गर्न सक्नु पर्छ ।

अर्थतन्त्रको अर्को पक्ष पर्यटन क्षेत्र हो ।

प्रचुर मात्रामा पर्यटनको सम्भावना भए पनि यस क्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्न सकिएको छैन । अन्तर्राष्ट्रियस्तरका संरचना निर्माण हुन नसकेकाले खर्चिला विदेशी पर्यटकको आगमन त्यति देखिँदैन । यद्यपि पर्यटक आई नै रहेकाले यस क्षेत्रको विकासको सम्भावना बढ्दै गएको छ ।

अहिले देशको अधिकांश ठाउँमा आन्तरिक पर्यटन व्यवसाय पनि बढ्दै गएको छ । धार्मिक, प्राकृतिक तथा भौतिक स्थलमा पर्यटकलाई आकर्षण गर्न सक्ने पूर्वाधार विकास भइरहेको छ । ग्रामीण क्षेत्रमा समेत होटेल, लज, होमस्टे, रेस्टुराँ, क्याफे जस्ता सुविधा उपलब्ध भएकाले पनि पर्यटन व्यवसाय फस्टाउँदै गएको छ । पर्यटन क्षेत्रमा रहेका समस्याको उपयुक्त किमिले सम्बोधन हुने हो भने यो क्षेत्र जस्तो दिगो आमदानीको स्रोत सायदै अरू हुन सक्लान् ।

अर्थतन्त्रमा टेको दिने अर्को क्षेत्र भनेको ऊर्जा हो । नेपालमा प्रशस्त मात्रामा नदीनाला भएकाले प्रशस्त मात्रामा विद्युत् उत्पादन गर्न सकिन्छ । अहिले करिब ३७ सय मेगावट उत्पादन भएको छ । यति थोरै उत्पादनबाट पनि हामीले विद्युत् निर्यात गर्न सकेका छौँ भने भविष्यमा प्रशस्त मात्रामा उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना देखिन्छ । छिमेकी देश भारत, बङ्गलादेशमा विद्युत्को माग बढिरहेको अवस्थामा नेपालको विद्युत् निर्यात गर्न सकिन्छ । अहिले केही मात्रामा भए पनि निर्यात भएको छ । विद्युत् उत्पादनको सम्भावना भएकाले यसबाट राज्यले लाभ लिन सक्ने अवस्था छ ।

अस्थिर राजनीति भएकाले अर्थतन्त्रमा केही शिथिलता आएको हो । सधैँ यही अवस्था रहन्छ भन्न सकिँदैन । बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाले लगानी बढाउँदै गरेका छन् । बाह्य लगानी पनि बढ्दै गएको छ । अहिले उद्योग तथा व्यवसायमा पनि कर्जा प्रवाह भएको छ । आगामी फागुनमा हुन गइरहेको प्रतिनिधि सभा निर्वाचन सम्पन्न भएपछि नयाँ सरकार आउने छ । त्यो सरकारले नयाँ नीति तथा कार्यक्रम लागु गरेपछि निश्चय नै शिथिल अवस्थामा रहेको अर्थतन्त्रले गति लिने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

साइबर सुरक्षाका जटिलता

• नरेन्द्रप्रसाद पन्त

साइबर अपराध कम्प्युटर तथा कम्प्युटर नेटवर्क प्रयोग गरेर हुने जुनसुकै प्रकारका अपराध हुन् । विज्ञान र प्रविधिको विकाससँगै अपराधको संसार पनि विकसित भएको छ । साइबर अपराध पनि विज्ञान र प्रविधिसँग जोडिएको अपराध हो । साइबर अपराध कम्प्युटर र इन्टरनेटबाट गरिन्छ । यस्तो अपराध अन्तर्गत पर्ने अपराधमा वेबसाइट तथा इमेल ह्याकिङ, चरित्रहत्या, डाटा चोरी, इन्टरनेटमार्फत ब्याकमेलिङ, इन्टरनेट बैङ्किङ जालसाजी, अर्काको पहिचान अनधिकृत रूपमा प्रयोग, क्रेडिट कार्ड, अर्काको कम्प्युटरमा विद्युतीय उपकरण तथा नेटवर्कमा पुर्‍याउने क्षति, जालसाजी तथा इन्टरनेट, इन्ट्रानेट र एक्सट्रानेटसँग सम्बन्धित आपराधिक सबै गतिविधि पर्छन् ।

पछिल्लो समय इन्टरनेटको प्रयोग हवात्तै बढेर गएको छ । इन्टरनेटले एकातर्फ मानिसलाई जोडेको छ भने ठाढा पनि बनाएको छ । पछिल्ला केही घटना हेर्ने हो भने नेपालको साइबर स्पेस खतरामा छ । देश विदेशबाट नेपालको साइबर स्पेसमा कम्प्युटर, मोबाइल र यसका विभिन्न नेटवर्कबाट आक्रमण हुने क्रम रोकिएको छैन । सरकार, दूरसञ्चार र इन्टरनेट सेवाप्रदायक, बैङ्क, एयरलाइन्सलगायतका कम्पनीका सिस्टममा अब्धै आक्रमण भइरहेका छन् तर सबै घटना बाहिर नआउनु

अलग पक्ष छ । कतिपय अवस्थामा नेपाल साइबर अपराधको हब बन्दै जान सक्ने सम्भाव्यतालाई पनि नकार्न सकिँदैन । नेपालमा यस्ता घटनाको अनुसन्धान कानुनको अपर्याप्तताको अभावका कारण कठिन छ । साइबर समस्याको मूल जड भने अधिकांश इन्टरनेट तथा कम्प्युटर प्रयोगकर्तामा साइबर थ्रेटबारे आधारभूत जानकारी नहुनु नै हो जसले साइबर सुरक्षाको चुनौती बढ्दै गएको हो ।

साइबर सुरक्षा एक प्रणाली हो, जुन तत्कालै हासिल गर्न सकिने कुरा होइन । यसका चुनौती धेरै छन् र एकदमै जटिल पनि । त्यसैले साइबर आक्रमण पूर्ण रूपमा रोक्न सकिन्छ भन्ने सोच्नु दिवास्वप्न मात्रै हो । तसर्थ पूर्वहोसियारी अपनाएर यसलाई न्यूनीकरण कसरी गर्ने ? सम्भावित ठुलो घटना हुनुआघि नै सुरक्षाका उपाय कसरी अवलम्बन गर्ने आदि बुझ्नु नै यसका आधारभूत कुरा हुन् । साइबर सुरक्षामा व्यक्ति, प्रणाली र प्रविधिको अवधारणालाई कडाइसाथ लागु गर्न सकिए साइबर आक्रमण धेरै हदसम्म न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । साइबर सुरक्षा अत्यन्तै फराकिलो विषय भएकाले यसलाई संस्था तथा कार्यालयले आफ्ना आफ्ना व्यवहार अनुसार फरक फरक ढङ्गले अपनाउनुपर्ने हुन्छ । त्यसैले हरेक कार्यालयले आफूलाई आउन सक्ने जोखिम मूल्याङ्कन गरी केही वर्षसम्मका लागि सुरक्षा रणनीति बनाउनु आजको आवश्यकता हो । यसका साथै साइबर सेक्युरिटीलाई प्राथमिकतामा राखी त्यसका लागि पर्याप्त लगानी गर्नु पर्छ । जुन लगानीलाई खर्च मात्र ठान्ने मानसिकता तुरुन्तै त्याग्न जरुरी छ । वास्तवमा साइबर सेक्युरिटीमा हामीले गरेको लगानी एकदमै न्यून देखिन्छ । जसरी हामी भोलिका

दिनमा समस्या पर्ला भनेर जीवन तथा स्वास्थ्य बिमा गर्छौं, त्यसरी नै भोलि कुनै साइबर आक्रमणको सिकार हुन नपरोस् भनेर साइबर सेक्युरिटीका लागि लगानी गर्न कन्जुस्याई गर्न हुँदैन ।

साइबर सुरक्षाका उपाय अपनाउन सकियो भने हामी साइबर आक्रमणबाट आफ्ना संस्थालाई केही हदसम्म टाढा राख्न सक्छौं । सबैभन्दा अत्यावश्यक कुरा हो, साइबर सुरक्षासम्बन्धी सचेतना । सूचना प्रविधिका काम गर्नेबाहेक अन्य व्यक्ति तथा संस्थाका कर्मचारीमा यसबारे एकदमै कम मात्र ज्ञान रहेका कारण ह्याकरहरूले पनि यही कमजोरी थाहा पाएर आक्रमण गर्छन् । त्यसैले सबैभन्दा पहिले आफ्नो संस्थाका कर्मचारीबिच यससम्बन्धी चेतना फैलाउनु पर्छ । त्यसका लागि समय समयमा सचेतना गोष्ठी, क्षमता बढाउने खालका तालिम सञ्चालन गर्नु पर्छ । साइबर सुरक्षासम्बन्धी आधारभूत शिक्षाका लागि परीक्षा तथा हाजिरीजवाफ प्रतियोगिता जस्ता क्रियाकलाप पनि सञ्चालन गर्न सकिन्छ । हरेक संस्थाले सूचना प्रविधि विभागका अतिरिक्त उच्च तहको नेतृत्वमा साइबर सुरक्षासम्बन्धी विभाग पनि बनाउन जरुरी छ । जसले सूचना प्रविधिसम्बन्धी कामलाई विशेष ध्यान दिने र संस्थामा कहाँ कहाँ, कुन कुन काममा लगानी गर्न जरुरी छ त्यसको मूल्याङ्कन गर्ने काम सम्पादन गर्ने जिम्मेवारी प्राप्त गरोस् । यो विभागले संस्थाको उच्च तहमै रिपोर्टिङ गर्नुका साथै त्यसका लागि एकीकृत योजना र निर्णय लागु गराउने दायित्व हुने गरी गठन गर्नुपर्ने विषय अहिलेको संस्थाका प्रमुख माग नै बनिसकेको छ ।

साइबर खतरा भनेको रुघाखोकी जस्तै

हो । जसरी रुघाखोकीको भाइरस एक व्यक्तिबाट नजिक रहेका अरू व्यक्तिमा पनि तीव्र गतिमा सर्ने गर्छ, त्यसरी नै साइबर खतरा अर्थात् नेटवर्क भाइरस पनि एकबाट अर्कोमा झुत् गतिमा सर्छ । त्यसैले आफू मात्र सुरक्षित भएर भएन, आफ्नो नेटवर्कमा जोडिएका नेटवर्क तथा संस्था पनि कति सुरक्षित छन् भन्ने ध्यान दिन जरुरी छ । अर्को महत्वपूर्ण कुरा हो नेटवर्कका विभिन्न तहमा सुरक्षा प्रणाली स्थापना गर्नु । नेक्स्ट जेनेरेसन फायरवालदेखि सबैभन्दा महत्वपूर्ण तथा कमजोर पक्ष इमेलसँग सम्बन्धित सुरक्षा प्रविधि अपनाउनुपर्‍यो । यसका साथै विभिन्न वेब एप्लिकेसन, जुन सिधै इन्टरनेटमा देखिएका हुन्छन्, तिनका लागि पनि उपयुक्त उपकरण प्रयोग गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

अर्को आवश्यक कुरा हो अनुगमन अर्थात् लוגिङ एन्ड मोनिटरिङ । साइबर आक्रमण, जुन माथि नै भनियो एक भट्कामा रोक्न सकिने कुरा होइन । भइहालेको खण्डमा त्यसको पूरा छानाबिन गर्न सक्नु, कस्तो आक्रमण, कहाँबाट कसरी भयो भनेर थाहा पाउनु आगामी दिनका लागि निकै लाभदायी हुन्छ । अहिलेको समयमा साइबर अपराधीलाई ह्याक गर्न एकदमै सजिलो भनेको संस्थाका कर्मचारीका उपकरण, जस्तै मोबाइल र ल्यापटप, जुन संस्थाको नेटवर्कमा जोडिएका हुन्छन् तर व्यक्तिगत कामका लागि ती घरमा पनि प्रयोगमा आउँछन्, जसले गर्दा इन्फेक्ट हुन्छ । सजिलो देखिने अर्को नेटवर्कमा छिर्ने पनि । त्यसैले यस्ता उपकरणको सुरक्षाबारे सोच्नु एकदमै आवश्यक छ ।

कुनै पनि संस्थामा कुनै पनि सफ्टवेयर

अथवा हार्डवेयर खरिद गर्ने प्रणालीमा साइबर सेक्युरिटी रिस्क पनि मूल्याङ्कनको आधार बनाउनु पर्छ । आफूले खरिद गरेका सामग्री आफैँमा कति सुरक्षित छन्, अन्तर्राष्ट्रिय सुरक्षा मापदण्ड पूरा भएका छन् कि छैनन, सबै हेर्नुपर्ने हुन्छ । तत्र जाति नै सुरक्षा अपनाए पनि सधैँ जोखिममा रहन्छ । साथै ती उपकरण बनाउने कम्पनीका विषयमा पनि बुझ्न जरुरी छ । साथै संस्थालाई उपकरण बेच्ने र स्थानीय रूपमा सपोर्ट गर्ने कम्पनीको क्षमता तथा त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीको दक्षता एवं साइबर सेक्युरिटीमा उनीहरूको ज्ञानबारे पनि जानकारी लिनु अत्यन्तै आवश्यक छ । अडिट र आफ्नो संस्थाको साइबर सेक्युरिटी टेस्टिङ अर्को महत्वपूर्ण पक्ष हो । हरेक वर्ष तोकिएको समयमा सूचना प्रविधिको अडिट गर्नुपर्ने हुन्छ र त्यसबाट प्राप्त रिपोर्ट अनुसार गर्नुपर्ने काम गर्नु पर्छ । यसबाट संस्थामा कर्को कमजोरी छ र त्यसका लागि के गर्ने भन्नेतर्फ ध्यान दिन सकिन्छ ।

उल्लिखित कुराबाहेक साइबर सुरक्षाका लागि अपनाउनुपर्ने होसियारी अरू पनि धेरै छन् । व्यक्तिगत रूपमा आफूलाई साइबर आक्रमणको सिकार हुन नदिन विभिन्न उपाय अपनाउन सकिन्छ । बलियो पासवर्ड प्रयोग गर्ने, हरेक ठाउँमा एउटै पासवर्ड प्रयोग नगर्ने, समय समयमा पासवर्ड परिवर्तन गर्ने, सामाजिक सञ्जालमा देखिने हरेक लिङ्क पछ्याउँदै त्यसमा आफ्नो व्यक्तिगत विवरण नराख्ने, आफ्ना डिजिटल विवरणको ब्याकअप राख्ने, आफूले प्रयोग गर्ने मोबाइल, कम्प्युटर तथा ल्यापटप सुरक्षित राख्ने, जहाँ पायो त्यहाँको वाइफाई जडान नगर्ने जस्ता प्रभावकारी उपाय अपनाउँदा संस्थामा तथा व्यक्तिगत तवरमा केही हदसम्म साइबर आक्रमणबाट बच्न सकिन्छ ।

आज सुन्दर पहिरनले व्यक्तित्वमा निखारता ल्याउनेछ । जोशजोगार र हिम्मत पनि कला र गस्तीको प्रभाव बढ्नेछ । वैदेशिक कार्य पनि अघि बढ्नेछ । सामाजिक क्षेत्रमा सफलता मिल्नेछ । गरेका कामबाट धेरैलाई फाइदा पुग्न सक्छ ।